

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ پروفیسر ڈاکٹر ظہیر احمد شفیق، شمیم اختر

MYTH KAAL IN PUNJABI NEW POEM

نویں پنجابی نظم وچ ”کال“ متھ

Abstract

In the realm of Punjabi literature, a myriad of genres unfolds, with Ghazal standing as the paramount embodiment. Mythology, an integral facet of our cultural legacy, seamlessly intertwines with poetic expressions, where poetry emerges as a cultural artifact. Within the tapestry of the twentieth century, the palpable presence of myths permeates poetic compositions, with 'call' assuming a mythological guise, synonymous with the ominous epochs of misfortune, time of adversity and the death metaphor. Eminent poets such as Munir Niazi and Saleem Kashir, among others....., skillfully incorporate the call myth into their verses, going beyond literary expression to capture deep cultural resonances

Keywords: Literature, Ghazal, Call,
Munir Niazi, Legacy

☆ انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز، پنجاب یونیورسٹی، لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر، گورنمنٹ اسلامیہ ایسوسی ایشن کالج برائے خواتین، فیصل آباد

ادب جیون دا اول دسد اے۔ ادب اوہ رُکھ جیہدی چھاویں گجھ چرلئی سَکھ داساہ لتا جاندا اے تاں جے اوہ جیون دے دُکھاں توں گجھ دیرلئی دور ہو جاوے۔ ایہدے کئی رنگ نیں۔ ادب دے دو وڈے کچھ نیں نثر تے شاعری۔ دو جا کچھ شاعری من نوں ڈھیر شانتی دیون والا اے۔ جے شاعری نہ ہوندی تے بندہ سوچاں تے خیالاں نوں کس دوارے کڈھ سکدا اے۔ شاعری اوہ راہ اے جیہدی مدد دنال بندہ دُکھ درداں نوں اکھراں راہیں بیان کے سَکھ مان سکدا اے۔ نویں دور دے شاعر نظم وچ ڈھیر لکھدے نیں۔

نویں نظم دی پچھان اوہدی نویں فارم اے، جیہڑی ساریاں فارماں توں وکھ اے۔ ایہہ فارم عام طور تے قافیے ردیف دی اوس طرح پابندی نہیں کردی جیویں پرانیاں نظماں کردیاں سن۔ ایہہ فارم پرانیاں فارماں دی ترقی یافتہ صورت نہیں۔ مغربی شاعری دی پیروی پاروں دیسی بولیاں وچ وڑی۔ اپروچ دے تعلق کارکن نویں نظم وچ وکھو وکھ نیں۔ نویں نظم لفظ تے لفظ دیاں نسبتاں توں آزاد ہون دی کوشش کردی اے توجہ مضمون تے معنیاں وچ ڈھیر اے۔ نویں نظم نوں پرکھن واسطے اک پاسے اوہدی فارم اُتے نظر گھننے آں تے نال ای اوہدے اندر جیہڑی معنیاں دی دُنیا اے، اوہ وی پرانی شاعری توں وکھ نظر آؤندی اے۔ پنجابی اُردو ڈکشنری وچ سردار محمد خاں ہوریں نظم بارے لکھدے نیں:

نظم (ع۔ مونث) (1) شعر، (2) کو تا ترتیب، بندو بست، نظم کرنا، کوتا

لکھنا۔ (1)

نظم لئی موضوع دی قید نہیں۔ نظم کسے موضوع اُتے بھانویں اوہ تاریخی ہووے، جغرافیائی، دُنیاوی ہووے یا معاشرتی، تہذیبی ہووے یا ثقافتی، سیاسی ہووے یا قومی، علمی ہووے یا ادبی دُنیا دے ہر معاملے تے حیاتی دے ہر مسئلے اُتے نظم لکھی جاسکدی اے۔ نظم لئی ہیئت دی کوئی پابندی نہیں۔ ایس لئی نظم کئی توں کئی تے وڈی توں وڈی ملدی اے۔ نظم وچ اکو خیال نوں اک سار بیان کیتا جاندا اے۔ اجو کے دور وچ نظم دیاں دو قسماں لکھدیاں نیں آزاد نظم تے معرّاء نظم۔

تقسیم توں پہلاں خاص طور تے پاکستان والے پاسے کسے نے پنجابی شاعری وچ نویاں فارماں نوں ورتن دی کوشش نہیں سی کیتی۔ نویں نظم دے بہت سارے شاعر اوہ نیں جنہاں اُردو وچ نظم لکھنی شروع کیتی تے آزادی گروں

جدوں احساس کمتری کچھ گھٹیا، جیہڑا مقامی زبانوں تے مقامی بولیاں ول ادبیاں تے شاعراں نوں اُلرن توں روکدا، اوہ دور ہو گیا۔ محسوس ہو یا پئی ماں بولی وچ خورے اردو نالوں و دھیری چنگی طرح اپنا اظہار کر سکدے سن۔ پنجابی دی نوں نظم دے موڈھیاں وچوں شریف کنجاہی داناں سب توں پہلا اے۔ شریف کنجاہی توں دکھ نوں شاعراں وچوں احمد راہی، عارف عبدالمتمین، منیر نیازی، باقی صدیقی، فخر زمان، نجم حسین سید، لیتق بابر، سلیم کاشر، افضل پرویز دے ناں قابل ذکر نیں۔ متھہاس داسبندھ ادب وچ اساطیر داورتا اصل دی کھوج، اپنی تلاش داسفر تے معنیاں دی نوں دنیا دی دریافت اے۔ ویہویں صدی نے بندے نوں جتاں بے قدر اکتیا۔ اونا ای علامتاں، تلمیحاں تے اساطیر دی دنیا نال ناتا جوڑیا۔ اساطیر نوں علم بشریات تے کدی علم نفسیات رجھوں پرکھن دا آہر کیتا، کدی ایہنوں تاریخ دے درقیاں تے تہذیب دے حوالیاں نال پرکھیا گیا۔ داستاناں، افسانیاں تے شاعری دا حصہ بنا کے اوہناں دی مدد نال ادبیاں نے بہت کچھ آکھیا۔

شاعری نے اپنی تلاش دے سفر وچ غزل تے نظم نوں رہبر بنیا تے اساطیر نوں وسیلہ من کے معنیاں دے نوں راہ لیھے۔ ایس لئی شاعراں نے اساطیر تے دیو مالانوں علامت تے تلمیح داروپ دتا تے اوہناں نوں سلیقے نال شعری تجریاں دا حصہ بنایا۔ پنجابی شاعری وچ اساطیر داورتا، مناسب دھبوں ہو یا کہ اوہناں داسبندھ دھرتی نال اے شاعری دھرتی دی گودی وچ اُسردی اے جس پاروں تعلق اوہدے اثر نوں ودھاندا اے۔ ویہویں صدی دی شاعری اتے اساطیراں دا گورھا اثر نوں واضح طور تے محسوس ہوندا اے۔ شاعری دی جھولی اساطیر دے ورتارے نال کھلی ڈھلی اے۔ اڈواڈ متھہاس تے دیو مالائی روایتاں نے موضوعاں تے تکنیک راہیں شاعری نوں وقار بخشیا۔ مڈھوں ای متھہاس نے نظم نثر وچ تلمیحاں دے روپ ظاہر نیں پر تلمیحاں اسلامی، ایرانی تے ہندی تہذیبیاں رجھوں نال سی جدوں کہ ویہویں صدی وچ ایہدے وچ اسلامی، ایرانی، مصری، عربی، ایرانی، ہندی، یونانی، رومی، سمیری، بابلی تے آریائی اساطیر توں وی کم لیا گیا اے۔

پنجاب وچ کئی طرح دیاں اساطیر مشہور نیں۔ ایہناں اساطیر دا مڈھلا ماخذ یقیناً ہندوواں دی مذہبی کتاب پران ہی ہے۔ پر بہت ساریاں اساطیر انج دیاں وی نیں جنہاں وچوں اک خاص قسم دارنگ جھلکد اے جنہاں بارے اندازا لایا جاندا اے کہ اوہ پنڈ دے لوکاں دی تخلیق اے۔ پنجاب دے بعض پہاڑیاں قبیلیاں وچ انج وی

اساطیر اک زندہ تے سوئی شکل وچ موجود نیں۔ جتھوں تیکر پنجابی نظم دے وچ مٹھہاس داسبند ھائے تاں نویں پنجابی نظم دے چوکھے شاعراں نے مانتھا لوجی نوں اپنی شاعری دا حصہ بنایا اے جنہاں وچوں سبھ توں اہم ناں منیر نیازی تے غلام مصطفیٰ بسمل دا اے منیر نیازی دیاں چوکھیاں نظماں وچ مٹھہاس دارنگ وکھالی دیندا اے۔ اوہناں کول چن، ہنیری رات، جن، پریاں چڑیلاں اپنی زیادہ تعداد وچ ملدیاں نیں کہ اوہ اک جنگل جا پدا اے منیر نیازی سپ، پیڑ تے چن دی علامت نوں بار بار ورتدے نیں۔ ایس توں وکھ سارے شاعراں دی شاعری وچ ای مٹھہاس دے جھاکارے نیں جنہاں دا ویروا اسیں تھلے کراں گے۔

پنجابی دی نویں شاعری وچ کال دا ذکر بہت زیادہ ملدا اے۔ کال بارے تفصیلی گل کرن توں پہلے اسیں وکھو وکھریاں ڈکشنریاں وچ کال دے مطلب اُتے جھاتی پاواں گے۔ کال توں مراد موت دا ویلا، بُرا ویلا سبھ کجھ مکاؤن دا ویلا اے۔ وکھو وکھریاں ڈکشنریاں وچ کال دے معنے وکھرے دتے گئے نیں۔ پٹھاں کجھ ڈکشنریاں دے مطلب دا حوالہ دے کے کال دے معنے دا نکھیرا کرن دا آہر کیتا گیا اے۔ Classical Dictionary of Hindu A Mythology وچ لکھیا اے:

”سنسکرت وچ کال دے معنے ویلے تے موت دے نیں۔ ہندو مٹھہاس

وچ کال موت دے دیوتے ایم دا ہی اک ناں ہے“۔ (2)

مہان کوش وچ بھائی کاہن سنگھ نے وی کال موت دی دیوی مٹھی اے۔ پنجابی اردو لغت نے وی ایس نوں قحط، موت، ویلا، تقدیر، نصیباً جانیا اے۔

A Dictionary of Urdu Classical Hindi and English وچ کال دے معنے کجھ انج

دتے گئے نیں:

“The right or proper time, fit season; meal

time; Time personified; destiny, fate; death”.(3)

ایہناں ڈکشنریاں دے مطلب نوں مکھ رکھ کے آکھیا جاسکدا اے کہ کال دا مطلب ویلا یا زمانہ، موقع مناسبت، کمی، قسمت تے نصیب اے۔ موت دی دیوی تے موت دے ویلے نوں وی کال آکھیا جاندا اے۔ قحط نوں

وی ”کال“ کہیا جاندا اے پنجاب وچ جدوں لماعرصہ بارشاں نہ ہونیاں تے خشک سالی ہوئی تے پنجاب وچ قحط پے گیا۔ چشمے سُک گئے تے کنک بہت مہنگی ہو گئی پنجاب دی تاریخ وچ انج دے قحط تن واری پنجاب وچ پئے، پہلا 1840ء، دوجا 1870ء تے تیجا 1890ء وچ ہويا۔ پنجابی لوک دھارا وچ، کال دا خاص مہتو ہے تے ایہدے بارے انیکاں اکھان، تے منوتاں پرچلت ہن، جو لوک من دی اُتج ہون کر کے ولکھن تے روچک ہن۔ لوک دھارا اُتسار کال دا جنم برہما دے ساہ وچوں ہويا۔ برہما نے پہلاں سواس لیا تاں کال دا زنتر پرواہ تہر پیا تے جدوں کلپ دے اخیر وچ برہما اتم سواس لین گے، تاں کال وی اوس چھن رُک جاوے گا۔ پھیر نویں برہما دے نال نواں کلپ شروع ہووے گا تے سماں اگیرے تہرے گا۔ کال دا ایہہ سنکلپ لوک وی ہے، تے دلچسپ وی، بھاریں سمیں دا آدھار پُرانک ہی ہے۔ پُراناں اُتسار کال دا کاسمک جوڑ کلپ ہے۔ کلپ برہما دے اک دن دے تُل ہے، جو منوکھ دے 2340000000 سالوں دے برابر ہوندا اے۔ ہر کلپ اگوں اک ہزار مہاں یگاں وچ ونڈیا ہويا ہے۔ ہر مہاں یگ دی عمر چوہاں جگاں دا جوڑ ہے۔ بھاو کرکرت (سجج) تریتا، دُواپر تے کلجگ دی ساری اودھی اک مہاں یگ بندی ہے۔

پنجاب دا اہم دھندا کسانیاں رہیا ہے۔ ایس دی پیداوار دا مڈھ زیادہ تر قحط، بارشاں اُتے ہے۔ جدوں کدھرے لمے عرصے واسطے اوڑ پئی، استھے وی کال پیندے رہے، کجھ کال بہت بھیا نک سن۔ سیانے اجیہا اک کال 1840ء سمیت وچ پیا۔ جیہڑا چالیسویں دے نال نال مشہور ہويا۔ جدوں کھوہاں تے چشمیاں دا پانی وی سُک گیا اتے کنک رُوپے دی تن سیرسی۔ جیہڑی اوس زمانے دے حساب نال بہت زیادہ مہنگی سی۔ ایہہ کال تن سال تک پیا رہیا۔ ایس کال توں کمزور اتے دلدر شخص لئی ”چالیسویں دا مار یا ہويا“ محاورہ پرچلت ہويا۔ دوجا وڈا کال 1870ء سمیت تک دو سال پیا رہیا۔ ایس نے کئی چنگے تے رجے پجے آدمیاں نوں منگن لئی مجبور کر دتا۔ جس کر کے ”سترویں دا بھکاری“ محاورہ پرچلت ہويا۔ ایہہ کال پہلے کال جتنا دُکھ دانی نہیں سی اتے ایس کال دے دوران کنک ویہہ روپے دی ست سیر وکدی رہی۔ بھاری ماتر وچ پیدا ہويا۔ ایس نال پشوواں واسطے ڈھیر سا راجا راپت ہو گیا۔ (4)

پنجاب دی تاریخ وچ نر پردھان ہی اے، حکمرانی دی پگ نارتر میت دے سر ہوندى سی۔ اوہدے فیصلیاں نوں عزت دتی جاندی سی۔ پر پھیر سوانی توں اوہدی سرداری کھوہ لئی گئی تے اوہنوں پیردی جتئی بنا لیا گیا تے کالی یا کال

اوسے دا ای کرو دھی روپ بن گیا۔ وادی سندھ دے وسنیکاں بارے سیانیاں نے ہڑپے تے موہنجوداڑو توں ملن والیاں شیواں توں ایہہ گویڑوی لائے نیں کہ ایہہ لوک دھرتی ماتا دی پوجا کردے سن۔ ایتھوں ایہہ وی دسد اے کہ ایہہ لوک زنانی نوں اُچا درجہ دیندے سن تاں ہی ایس دورنوں مادر سری دوروی آکھیا جاندا ہے۔ ایس وسیب وچ عورت خوشحالی، زرخیزی تے سکھ دی علامت سی۔ پر جس کال دا ذکر پنجابی دی نویں شاعری وچ ملدا ہے اوہ ایہہ دا پٹھا پاسا ہے۔ نجم حسین سید ایس حوالے نال گل کردیاں ہویاں لکھدے نیں:

”سیانے گویڑ دے نیں جو نر پردھانی توں پہلوں کوئی وارانار پردھانی دا وی گزریا ہے۔ کجھنیں تھائیں اوہدے ایرے وی لبھدے نیں ڈھولیاں وچ متے اوس پرانی نار پردھان رہریت دی رہندا ہے۔ کال، کل، کالی نار ماں، دیوی، کیتا سا بھی ونڈ دیوئی، رکھنہار، پالنہار، کال رنگی، آونے، وہانے رنگی، دھرتی رنگی، ہُن دُکھ وچ اے۔ وجوگ دے ہر کھ تے کاوڑ پاروں کال بن گئی اے، ویلے دا مارو ویہن، بھکھ، تھڑ، موت بندے کھاوئی“۔ (5)

مقامی لوکاں بارے رگ وید توں ایہو دس پیندی اے کہ ایہہ امن پسند لوک سن، لڑائی بھڑکنا وانا ایہناں نوں نہیں سی آوندا۔ ایہہ واہی نیچی تے گزارہ کردے سن تے ایسے کارن دھرتی ماں دی پوجا کردے سن۔ ماہراں دا ایہہ آکھنا اے کہ دھاڑویاں نے ایہناں اُتے ظلم دے پہاڑ توڑے ایہناں نوں آپنا داس بنایا پرویلا لنگھن نال ایہناں توں اثر وی قبولیا تے ایہناں وچ ویاہ وی رچائے۔ سبط حسن ہوریں لکھدے نیں:

”حالات نے انہیں جلد ہی یہاں کی عورتوں سے شادی بیاہ کرنے اور ان کے رسم و رواج کو اپنانے پر مجبور کر دیا۔ مثلاً رگ وید کے مشہور رشی دری گھاتم کی ماں ممتا داسی۔ اس طرح رشیوں کا وِس، اہلوسا اور واتسا کو داسا پتر“ کہہ کر پکارا گیا“۔ (6)

کال توں مراد موت اتے بربادی تے سمجھ کجھ مکاون ہی ہے۔ اُکا اُنج جیویں دُرگانے سارے راکشساں

نوں مُکا کے ٹھنڈا ساہ بھریا سی۔ پورن دی ماں دا اوہنوں ایہہ کہنا کہ ”میرا ہتھیں کال کر“ اگوں پورن داماں نوں ایہہ آکھنا ”کہ میرا آپنا کال ہو جاوے گا جے میں ایتھوں نہ گیا۔ سبھ کجھ برباد ہوون دا ہی اشارہ ہے۔ جتھے وی نارد دا کرودھی روپ دکھانا مطلوب ہووے او تھے کال، کل داناں ضرور آوند اے۔ پنجابی قصیاں وچ وی تے اُچھا کر کے واردب دا تے ایہہ کہنا ہے۔ پنجابی کلاسیکی شاعری وچ خاص کر کے وارکاراں نے کال تے نارد دا ذکر کو تھیں کیتا ہے سگوں ایہناں نوں میاں بیوی بنا کے پیش کیتا ہے ہندو متھاس وچوں کدھروں ایہدی سوہ نہیں پیندی۔ گجھ سیانے ایہنوں شاعراں دی اپنی کا ڈھ مندا اے۔ ساریاں ڈکشنریاں تے لکھاریاں دیاں تعریفناں نوں مکھ رکھ کے آکھیا جا سکدا اے کہ کال، موت دا ویلا، بُرا ویلا بھکھ ڈکھ دا ویلا تے زانی دا اُلٹیا ہو یا روپ اے۔

پنجابی دی نویں نظم وچ سانوں بہت سارے شاعراں کول ”کال“ دی متھ ملدی اے پر وکھو وکھرے شاعراں نے ایہنوں وکھرے معنیاں وچ لیا اے۔ نویں شاعراں نے کال نوں اُنج متھہا سی رنگ وچ تے نہیں ورتیا کیوں جے سائنس ٹیکنالوجی دی ترقی نے اُنج دیاں تہمات پرست سوچاں نوں مکایا تے نویں زمانے نے نویں شاعراں نوں نویں سوچ دتی۔ تے ایسے نویں سوچ نے کال نوں وی پرانی ماتھہ لوجی دی تھیں نویں علامت دے طور تے ورتیا تھلے اسیں نویں شاعری وچ کال دی ورتوں دیاں گجھ ونگیاں پیش کراں گے۔ میر نیازی پنجابی زبان دے مہان شاعراں تے ادیباں وچوں اک نیں۔ اوہناں نوں علامتی نظام توں جانو کروان والا شاعر وی آکھیا جاندا اے۔ میر نیازی دی کتاب ”سفر دی رات“ وچ اک دو توں وکھ ساریاں نظماں پابند نیں۔ جنہاں نوں لکھتی بہیت وچ آزاد حیثیت دتی گئی اے۔ اوہناں نے پہلی واری گجھ اجیہیاں علامتاں نوں پنجابی شاعری وچ جانوں کروایا جیہدے بارے پنجابی شاعری جانوں نہیں سی۔ تے اُنج ایہناں دا علامتی راہیں ذریعہ اظہار دا فیصلہ ٹھیک سی۔ بقول جیلانی کامران:

”نئی نظم میں علامتوں کا مقام مرکزی ہے یعنی علامتیں نظم کے مصرعوں میں داخل نہیں کی جاسکتی۔ بلکہ نظم کے مافی الضمیر سے خود بخود پیدا ہوتی ہیں۔ لیکن علامتوں کا پیدا ہونا ہی کوئی بڑا کرشمہ نہیں ہے، علامتیں ظاہر ہوتے ہی نظم کے معنی کو نہ صرف وسعت دیتی ہیں بلکہ نفس مضمون کو اس

تصویری پیکر میں بدل دیتی ہیں۔“ (7)

منیر دیاں علامتاں توں جو خوف دی فضا دائرہ بناؤندی اے اوہ نشاندہی کردی اے کہ فرد اندرتوں ویران اے یا ہورہیا اے۔ آل دوال نوں جنگل کہہ لیا جاوے کہ جتھے رُکنا خطرناک اے تے چلنا اوکھا۔ جتھے دی رات کالی رات نوں لے کے آؤندی تے دن روشن تر خوف نوں پیدا کردا اے۔ منیر نیازی دی شاعری وچ وی ”کال“ دا ذکر چروکنامد اے۔ اوہناں دی نظم ”کچھ کرو“ وچ ”کال“ نوں ایہناں اکھراں وچ بیانیا گیا اے:

سرتے گھپ ہنیر تے دھرتی اُتے کال

پیریں کنڈے زہر دے تے لہو وچ بھجے وال (8)

نظم دے اکھراں وچ اک ایسا خوف طاری اے جنہوں پڑھ کے ہستی وچ بھونچال آجاندا اے۔ نظم وچ ”کال“ جو کہ متھہاسی انگ رکھدی اے وچ قحط وی اے، خون خرابہ وی اے تے موت دی دیوی وی اے۔ اج دے ویلے وچ ہر بندہ جیوندا گھٹ تے مر مٹ زیادہ گیا اے۔ ویلا اک اجیہی اڑان اڑ رہیا اے جتھے جیوندا بندے مومے پئے نہیں تے ہر ویلا موت دا ویلا ای جا پدا اے کیوں جے ایس سنسار وچ بندیاں دا جیوناں اوکھا جوتھی گیا اے۔ سلیم کاشر ساڈی پنجابی شاعری دے اوس دور نال سبندھ رکھدے نیں جیہنوں نویں دور دا کلاسیکی رنگ کہیا جا سکدا اے۔ کاشر دی شاعری وچ زبان تے لہجے دے اعتبار نال اک اجیہا کھلار جمیا اے کہ اوہ اپنے احساس دی باریک توں باریک لرزش نوں وی شعر دی زبان دے سکدے نیں۔ نویں اقتصادی ترقی دے ناں تے شہراں وچ انسانی رشتیاں دی جیہڑی ٹٹ بھجج ہوئی اے سلیم کاشر اندروں اوہدے خلاف نفرت رکھدا اے تے ایہوں اندر لی نفرت اوہدی شاعری دامنڈھا اے تے ایسے پاروں اوس دارشتہ اپنے علاقے دی مٹی نال پکا پیڈا ہو گیا اے۔ اوہ جذبات تے احساس دے پس منظر وچ دیہاتی جیون دیاں تصویراں نوں اُلکین دا عادی اے۔ سلیم کاشر نے وی اپنی شاعری وچ ”کال“ دی متھنوں ورتیا اے تے اوہناں جاچے ”کال“ موت دا ویلا وی اے تے بندیاں دا دنیا اُتے قحط دا ویلا وی اے۔ اوہناں دی نظم وچ ”کال“ دا متھہاسی انگ ایہناں اکھراں وچ ممد اے:

اج افریقہ دی ککھ وی پئی جمدی کال سُکال

ہُن رنگ تے قوم دے جھیڑیوں ہو گیا منٹھ بے حال (9)

جیویں کہ اسماں اُپروی ذکر کر چکے آں کہ بہت سارے کلاسیکی شاعراں نے کال تے ناردنوں میاں بیوی دے روپ وچ پیش کیتا اے۔ اج دے نویں شاعراں وی کال تے نارد دا ذکر ایسے رنگ وچ کیتا اے جنہاں وچوں احمد سلیم دی نظم وچ سانوں ایہورنگ ملدا اے اوہناں دے نزدیک کال دھرتی دے متھے دا جھومرتے نُور اے۔ ونگی ویکھو:

کال بلیدی نارد

سچے رب دا کوہک و ہار سُنیدا (10)

نسرین انجم بھٹی دی نظم ”پنڈھ“ وچ ”کال“ دی متھ ملدی اے اوہناں جاچے بندے نے پڑھ لکھ کے اکھراں دی پنڈھ سرتے چُک لئی۔ علم تے ہے پر عمل والا ورقہ بالکل ای خالی اے۔ کئی پیغمبر، پیر فقیر عملاں والا درس دیندے ٹر گئے جیوں بکھے شاہ تے ”اکوالف تیرے درکار“ آکھ کے علم والی گل ای مُکا چھوڑی پر لوکاں ایہناں گلاں نوں پاکیزہ اکھرای جانیا۔ عملاں دا حصہ بناون توں عاری ای رہے جس پاروں دنیا تے ظلم، جہالت، منافقت تے اُنج ای رہی۔ علم والا ایہہ مینہہ بس چکنیاں کندھاں تے ای وسیا۔ جیہڑا اپنے نال سبھ کجھ روٹھ کے لے گیا تے دھرتی وچاری اُنج ای ترہائی رہی۔ ایسے ظلم نوں ویکھ کے عرشاں توں وی کال ہنیری جھلی تے دنیا تے موت دی رات کدے نہ مُکی۔ تے اتھے کال ہنیریاں جھلن توں مراد، موت دی ہنیری دا آون اے۔ اس ضمن وچ نسرین انجم بھٹی آکھدیاں نیں:

من دے عرشاں کال ہنیریاں جھلیاں

سکھ ہنیریاں لہدے لہدے

دیوے دی جوت مک گئی (11)

ڈاکٹر شوکت علی قمر دی شاعری دُکھی لوکاں دی شاعری اے اوہ دُکھی لوکاں نوں سکھ داسنیہا دیون دے چاہیوان نیں اوہناں دی شاعری وچ ونڈ دا دُکھ وی ملدا اے تے پیار ہلار دی پیگھاں وی چڑھدیاں نیں۔ شوکت علی قمر دی شاعری وچ ”کال“ موت دا ہنیر اے چنے لوکائی نوں دُکھی کیتا ہو یا اے۔ اوہ چاہندے نیں پئی دھرتی تے سکھ دے دیوے بلن تے موت دی ہنیری رات والا کال مک جاوے تے لوکائی دے دُکھ سبھ ختم ہو جاوے۔

ربا سٹکھ دے دیوے بال
مُکے دُکھ تے نھیر اکال (12)

بشری اعجاز ہوریں اوہ شاعراں نیں جنہاں اپنیاں چوکھیاں نظماں وچ ”کال“ دی متھ نوں ورتیا اے۔ سگوں اوہناں اپنی اک نظم داسرناواں ای ”کال“ رکھیا اے۔ اوہناں دیاں نظماں وچ ”کال“ نوں موت آکھیا اے۔ پٹھاں اوہناں دیاں نظماں دیاں کجھ ونگیاں دتیاں جاوَن گیاں جنہاں وچ اوہناں کال دی متھ نوں ورتیا اے۔ بشری اعجاز نے اپنی نظم ”ماں“ وچ ماں دی موت نوں ”کال“ آکھیا اے۔ اے ماں تیرے نال ای سٹکھ سنیہا سی توں ٹری تے دھرتی دے سٹکھاں دا کال تھی گیا اسماں بھکھاں کٹیاں ترہائے رہے پراوہ سٹکھ سنیہا نہ آیا جیہڑا تیرے ہوون نال دھرتی تے سی۔ اسیں ہنیریاں دے وس پے گئے۔ اے ماں اسماں جاگدیاں راتاں کٹیاں ساتھوں سٹکھ دور ہو گئے اسماں دُکھاں وچ دن لنگھائے جدوں دی توں بُکل مار کے مٹی وچ سوں گئی۔ بشری اعجاز ہوراں دی بطور نمونہ نظم دیکھو:

مائے نی اتھے کال پیا
اسیں بھکھیاں تسیاں

راتاں کٹیاں، دینہہ لنگھائے (13)

نجم حسین سید پنجابی دے مہان لیکھک، استاد، محقق، تنقید نگار تے شاعر نیں۔ اوہناں تے پنجابی زبان جناں مان کرے اوہ گھٹ اے اوہ ہستی جنہاں نے اپنا سارا جیون پنجابی زبان نوں پڑھدے لکھدے ای لنگھا دتا۔ پنجابی زبان دے بھرے بھنڈا وچ اوہناں دی شاعری، تحقیق، تنقید، نثر دیاں چوکھیاں کتاباں ملدیاں نیں۔ اوہناں دی لکھت وچ ماڑے دی گل اے مل مالکی والیاں نوں نندیاں گیا اے۔ نجم حسین دیاں بہت ساریاں نظماں وچ سانوں کئی متھاں لہدیاں نیں۔ سگوں اوہناں تے اک پورا ڈرامہ ای ہندو ماٹھا لوجی دی امرت کڈھن والی متھ تے لکھ چھڈیا اے۔ ڈرامے دا عنوان ای ”ریڑکا“ جو رکھیا اے۔ نجم حسین سید دی نظم ”ان لکھیا پنا واد“ وچ کال نوں موت تے بُراویلا دسیا گیا اے تے نال ایہہ وی آکھیا کال ای کالی بنی اے۔ جو مرداں نوں کھانی ہے۔ اُسرے ڈھا دیندی اے۔

گھال ہی کال بنی تاں کالی

مرداں کھانی اُسرے ڈھانی

نظر کہیں کوں آوے ناہیں پئی چومکھ لڑے (14)

نجم حسین سید نے ”کالی“ تے مرداں کھانی اُسرے ڈھانی“ دی گل کہتی اے۔ کالی ہندو ماٹھا لوجی وچ اک اہم متھ اے۔ کالی تے گل کرن توں پہلے وکھو وکھریاں ڈکسنریاں وچ کالی دا مطلب ویکھ لینے۔ جان ٹی پلیٹس موجب کالی دا مطلب اے:

“Black, Black colour, an epithet of the goddess Durga, wife of Siva). The Hecate of the Hindus, to whom human sacrifices are offered”.(15)

پنجابی اُردو لغت وچ کالی بارے لکھیا اے:

”(1) ”کالا“ کی تانیث، (2) دُرگا دیوی (3) تاریکی، رات (4) ظلم

(زانیہ) منحوس۔“ (16)

ہندو ماٹھا لوجی وچ کالی اک سیاہ فام سوانی دی شکل وچ دکھائی جاندی اے جیہدے چار بازوئیں۔ اک وچ تلوار اے، دو جے وچ اوس دیو داسراے جیہنوں اوہنے قتل کیتا اے تے باقی دو دے نال اوہ پجاریاں دی حوصلہ افزائی کردی اے۔ بالیاں دی بجائے دو لاشاں نیں تے گلو بند دی تھان کھوپڑیاں دا ہار اے۔ ایہدے جُستے تے سوائے اک جاگیے دے ہو رکھ نہیں اے تے جا نگھیا وی کیہ مرے ہوئے بندیاں دے ہتھ نیں۔ ایہناں دی جیہد باہر نوں نکلی ہوئی اے۔ ایہناں دیاں اکھاں شرابیاں دیاں اکھاں وانگوں لال نیں۔ ایہدے مونہہ تے سینے تے خون دے دھبے نیں۔ ایہہ اپنی ران تے اک پیر رکھ کے کھڑی اے۔ ایہدا دوجا پیر خاوند دے سینے دے اُتے اے۔ دیواں تے فتح پاؤں مگروں اوہ ایہناں نچی سی کہ دھرتی کنبن لگ گئی سی۔ شوآنے اوہنوں روکن دی بہت کوشش کیتی پر اوہ اپنے رقص وچ اپنی مگن سی کہ اوہنوں خاوند دا وی پیتہ نہ چلیا۔ اوہ لاشاں وچ لہا پے گیا تے اوہدے تے وی

نچن لگ گئی۔ پراچانک اوہنے ویکھیا کہ خاوند اوہدے پیراں تھلے اے۔ خاوند دی ایس بیجرتی تے اوہنے شرم دے مارے اوہنے اپنی زبان باہر کڈھ لئی۔ ہندو صنمیت رامائن دے چار نسخے نیں: ولیمکی، ویاس ویو۔ ادھوت اورادھتیم۔ لنگاپرائی کی تعلیمات کے مطابق کالی اگر چہ ڈرگا کی تخلیق ہے تاہم اس سے بالکل منفرد ہے۔ کسے پچھلے سے وچ اک اسورہ زنانی نے (جیہداناں داروکاسی) اپنی ریاضت نال اجیہی طاقت حاصل ک لئی کہ اوہ دیوتاواں تے براہمنانوں اگ نال سواہ کردیندی سی۔ کیوں جے ہر ویلے اوہدے کول اسورہ زنانیاں اکٹھیاں رہندیاں سن۔ اس لئی وشنوتے دو جے دیوتاواں اُتے حملہ کرن توں گھبراؤندے سن۔ اس ضمن وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق آکھدے نیں:

”دیوی کی اصلیت اور پیدائش وغیرہ اس کی زندگی اور تاریخ کے عین مطابق ہے۔ مکمل ہتھیار بند ہو کر یہ جنگی تربیت یافتہ دیوی ڈرگا کی آنکھ سے اس وقت پیدا ہوئی جب وہ دشمنوں کے حملوں سے نڈھال ہو کر گرنے ہی والی تھی۔ کالی نے اپنی تمام قوتوں کو ڈرگا کی غیر معمولی قوتوں سے ملا لیا اور پھر ان دونوں نے دشمنوں پر ایسا حملہ کیا کہ دشمن کی ساری فوج تہس نہس ہو گئی۔“ (17)

کالی ویوی دے بارے وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق مزید آکھدے نیں:

مارکنڈیپ پرائی ”کالی کولکشمی کی پیداوار بتاتا ہے۔ وہ لکھتا ہے کہ تمام چیزوں کا اصل ماخذ مہاکشمی ہے جو تمام موجودات پر مسلط ہے۔ خواہ دیکھی جاسکے یا نہ دیکھی جاسکے۔ اس نے اپنے وجود سے ظلمت کی صفت کو الگ کر دیا تو اس ظلمت سے ایک ایسا وجود پیدا ہو گیا جو رات سے بھی زیادہ کالا تھا۔ اس کی آنکھیں خوفناک اور بڑی بڑی تھیں۔ اس نے ایک تلوار، ایک صراحی، ایک سراور ایک ڈھال تھام رکھی تھی۔ گلے میں کھوپڑیوں کا ہار پڑا تھا۔ اس کے بہت سے نام تھے۔ مثلاً مہاکالی، ایکاویرا، کالاراتری وغیرہ۔“ (18)

بندے کھانی تے کالی توں مراد زنانی دا اُلٹیاروپ اے۔ جتھے زنانی حاکم سی او تھے اوہ تربیت پیراں دی جتھی

ہوگئی تے اوس نے ایس ظلم پاروں اپنا روپ اُلٹالیا تے اوہ زنائی توں کالی ماتا دے روپ وچ آگئی۔ کالی دُرگ دیوی دا روپ وی اے۔ مکدی گل پئی کال ”موت دا ویلا، موت دی دیوی، بُرا ویلا، بُری تقدیر تے قحط دے معنیاں وچ ورتیا گیا اے۔ کال توں کالی وی اے جو کہ زنائی دا کرو دھی روپ اے۔ ہندو ماتھا لوجی وچ وی اک ”کالی دیوی“ دا ذکر لہد اے۔ پنجابی دی نویں شاعری وچ کال دا چوکھا ذکر لہد اے۔ ”کال“ دے حوالے نال پنجابی دی نویں غزل تے نظم نوں پرکھیا جاوے تے چوکھے شاعراں ”کال“ دی نوں وکھریاں علامتاں دے طور تے ورتیا اے۔ جنہاں وچوں اہم ناں امرتا پریتم، منیر نیازی، سلیم کاشر، نسرین انجم بھٹی، نجم حسین سید، بشری اعجاز تے احمد سلیم دے ناں مان جوگ نیں

حوالے

1. Sardar Muhamed Khan, Urdu Punjabi Dictionary, 3, Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, P:10
2. Noorullughat, Noorulhssan Nyar molvi, 3, Lakhnao: Nyar Press, 1992, P:385
3. John Downsn, A Classical Dictionary of Hindu Mythology, New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973, P:140
4. Vishave Kosh, Wnjara Baidi, 5, P:14
5. Aiyan Vicho Naiyan, Njam Husain Syed, Lahore: Rut Laikha, 2002, P:89
6. Pakistan Mein Tehzeeb Ka Irtqa, Karachi: Mktaba Daniyal, 2002, P:73
7. Jailani Kamran, Nai Nazam k Zimani Msail "Nai Qadrain" Haider

- Abadi, Fikr Jadid Number, 2291, P:39
8. Sfar Di raat, Munir Niazi, Lahore: Maktaba Library, 1972, P:23.
 9. Tatiyan Chawan, Saleem Kashir, Lahore: Ktb Mainar, 1963, P:52
 10. Koonjaa Maoiyan, Ahmed Saleem, Lahore: Nigarshat, 1998, P:21
 11. Dukhan Bhay Hath, Nasreen Anjum Bhati, Lahore: Aziz Publications, 1991, P:55, 56.
 12. Athwan Asman, Doctor Shaukat Ali Qmar, Lahore: Pnjabi Markaz, 2008, P:141
 13. Paban Bhar, Bushra Aijaz, Lahore: Sang Mail Publications, 1993, P:91
 14. Jdon Doos Khulday Nay, Najam Hussain Syed, Lahore: Suchait Kitab Ghr, 2011, P:21
 15. Dictionary of Urdu Classical Hindi and English John.T Plates, P:80
 16. Punjabi Urdu Lughat, Tanveer Bukhari, P:131
 17. Hindu Sanmiyat, Abdul Haq Mehar, Dr. P:317
 18. Hindu Sanmiyat, Abdul Haq Mehar, Dr, P:318